

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/33, p. 403-426

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12616>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

Referees/Hakemler: Doç. Dr. Süleyman ELMACI –
Doç. Dr. Tuba ÇENGELCİ KÖSE

This article was checked by iThenticate.

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİNİN ÖĞRENCİLERE SOSYAL KATILIM BECERİSİ KAZANDIRMA DURUMLARI*

Tuğba SÖMEN** - Ali Sinan BİLGİLİ***

ÖZET

Sosyal Bilgiler dersine ait temel beceriler arasında yer alan ve çalışmanın konusunu oluşturan sosyal katılım becerisinin, 6. Sınıf “Demokrasinin Serüveni” ünitesinde kazandırılması planlanmaktadır. Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin 6. sınıf öğrencilerine sosyal katılım becerisi kazandırma durumlarının belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışma nitel araştırmanın durum çalışması deseninde hazırlanmıştır. Araştırmanın çalışma gurubunu, ulaşılabilen, çalışmaya katılmayı kabul eden ve Kars il merkezindeki ortaokullarda görev yapan 10 Sosyal Bilgiler öğretmeni oluşturmıştır. Çalışma grubundaki öğretmenlerden 4’ü kadın, 6’sı erkektir. Çalışmanın amacına uygun olarak, öğretmenlerin konu ile ilgili görüşlerinin alınması için görüşme tekniği kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak, araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Hazırlanan form aracılığıyla öğrencilerin etkinliklere katılma, yapılan etkinliklerde tek başına çalışma, sivil toplum kuruluşlarına yardımcı olma, toplumsal sorunlarla ilgilenme, toplumsal konularda sorumluluk alma, toplumu ilgilendiren konularda grup oluşturma, bir grupla işbirliği içinde çalışma, insan haklarına ve demokrasi ilkelerine saygı duyma becerisi edinmeleri durumu ile ilgili olarak öğretmenlere sorular yöneltilmiştir. Görüşme yoluyla öğretmenlerden alınan cevaplar içerik analizine tabi tutularak bulgular elde edilmiştir. Çalışma sonucunda öğretmenlerin 6. sınıf Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin, öğrencilere sosyal katılım becerisine ait tutum, davranış ve becerilerinin bir kısmını (yapılan etkinliklerde tek başına çalışma, toplumsal konularda sorumluluk alma ve toplumu ilgilendiren konularda grup oluşturma becerisi) yeterince kazandıramadıkları düşüncesinde oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar ışığında araştırmacılar tarafından konu ile ilgili önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: sosyal katılım becerisi, öğretmen, öğrenci, sosyal bilgiler dersi

* Bu çalışma; “Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Öğrencilere Sosyal Katılım Becerisi Kazandırma Durumları” adlı Doktora Tezi’nden derlenmiştir

** Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, El-mek: tugbasomen@gmail.com

*** rof. Dr., Atatürk Üniversitesi, El-mek: asbilgili@atauni.edu.tr

CASE OF SOCIAL STUDIES TEACHERS' PROVIDING SOCIAL PARTICIPATION SKILLS TO THE STUDENTS

ABSTRACT

The purpose of the chapter titled "Adventure of Democracy" for 6th grade students is to provide students with social participation skill that is among the basic skills introduced in Social Studies course and also the subject of this study. This study aiming to identify the case of social studies teachers' providing 6th grade students with social participation skill was prepared as a case study which is among the qualitative research methods. The study group consists of 10 Social Studies teachers who were accessible during and willing to participate in the study and were teaching students in the secondary schools located in downtown Kars. In the study group, 4 of the teachers are female while the remaining 6 teachers are male. In line with the purpose of the study, interview technique was used to take the teachers' opinion about the subject. To collect data, semi-structured interview form prepared by the researchers was used. Through these forms, the teachers were asked about students' participation in activities, their ability to work alone in these activities, contribution to nongovernmental organizations, interest in social problems, taking responsibility in matters concerning the society, ability to form a group in matters concerning the society, ability to work in cooperation with a group, respect to human rights and principles of democracy. Content analysis was applied to the responses obtained from the teachers in the interviews and consequently, findings were obtained. At the end of the study, it was found that the teachers were of the opinion that 6th grade social sciences teachers could not adequately provide the students with certain attitudes, behaviours and abilities (ability to work alone in activities, taking responsibility in social issues and ability to create groups in matters concerning the society) that constitute part of the social participation skill. In light of the results, the researchers made recommendations on the subject.

STRUCTURED ABSTRACT

Introduction

This study attempts to explore the case of social studies teachers' providing 6th grade students with social participation skill, one of 5 basic skills introduced in social studies course. In light of the results, it aims to determine the current status and make recommendations to further develop the social participation skill of the 6th grade students.

Method

To identify the case of social studies teachers' providing students with social participation skill, the study applies case study design from qualitative methods.

Interviewing method is applied to the study group consisting of 10 social studies teachers who were accessible during and willing to

Turkish Studies

participate in the study, and were teaching students in the secondary schools located in downtown Kars.

In the study, interviewing method was applied to collect data. In the planning process of the research, it was considered appropriate to use semi-structured interview forms to get the teachers' opinion on the subject through interviewing technique and collect data.

Content analysis was applied to the data acquired through interviews in the research.

Data on the interviews were repeatedly read, evaluated by reading line-by-line and a code list was formed according to the themes. After coding, a part of the data set was coded by the research associate who is the other coder. At the end of coding, the consistency between coding conducted by the researcher and coding conducted by the research assistant who has adequate knowledge of the relevant subject was found to be 86%. The researcher and research assistant informed of the relevant subject worked together on inconsistent data sections. They discussed the inconsistent data sections until they had a common ground, and finally reached a mutual understanding.

The themes and codes obtained through content analysis method in the research were presented in a comprehensible way for the readers, under individual titles and by frequently providing citations, without revealing any comment of the researcher on the data presented. The codes were formed according to the responses of the participants. These codes were categorized as "positive" or "negative" according to the responses. Quotations were highlighted with quotation marks in tables. The teachers were coded as T1, T2, T3,...

Results

To summarize, the following findings were obtained with regard to the sub-skills under social participation skill:

- With regard to the ability to take part in activities, the teachers consider that they usually enhance the willingness of the students.
- With regard to the ability to work alone in activities, most of the teachers expressed that they have had no impact in this respect.
- With regard to the ability to contribute to nongovernmental organization, the teachers said that they can cause positive perceptions thanks to the previous subjects.
- With regard to the ability to deal with social problems, most of the teachers said that they can provide the students with these skills.
- With regard to the ability to take responsibility in social issues, most of the teachers think that they have failed in providing the students with this skill.
- With regard to the ability to form groups in matters concerning the society, most of the teachers said that they have failed in introducing this skill to the students.

- With regard to the ability to work in cooperation with a group, half of the teachers expressed that they have been successful in introducing this skill to the students.

- With regard to respect to human rights and the principles of democracy, most of the teachers expressed that they have been successful in introducing this skill to the students.

Conclusion

- To ensure that students have more respect for human rights and the principles of democracy, teachers should utilize diverse activities such as drama and watching videos to materialize the concepts in the chapter "Adventure of Democracy" that involves a great deal of abstract concepts.

- To increase the impact of the chapter "Adventure of Democracy" on introducing social participation skill, the chapter should be simplified, its content should be modified if necessary, and it should involve more activities that will provide the students with a sense of responsibility to the society.

- In the interviews, the teachers said that the number of chapters in the book is too much while weekly course hours are not adequate. To offer a more effective social studies course to the students and allow them to engage in diverse activities in this class, the number of chapters and of subjects in the chapters should be reduced while weekly course hours should be increased.

- In the chapter "Adventure of Democracy", the teachers should go beyond the discussion, question-answer and lecture methods, and allow for activities that will make students active, particularly social activities (benefiting from local community studies, visiting the relevant institutions and organizations in special days and weeks, etc.)

- To improve the social participation skill of the students, questions intended for introducing such skills as creative thinking, questioning, reasoning and problem solving should be given a wider coverage in teacher's guidebook, and the book should be revised to allow students to display such skills.

- Teacher's guidebook used by teachers as primary source material should include examples in relation to the use of different teaching methods that will make students more active.

- Teachers, a role model for students, should display exemplary behaviours with regard to social participation both inside and outside the classroom.

- Also families should provide support for the activities students will carry out in relation to social participation skill. In this regard, informative meetings should be organized with families as well.

- To improve the social participation skill of students, teachers should have the students perform activities encouraging social participation, beginning from preschool times.

Turkish Studies

- A school culture should be created to help students improve their social participation skill and ensure their active participation at school and spending plenty of time at school outside the school hours.
- The status of other chapters in introducing attitudes, behaviours and abilities related to social participation skill should be examined.
- This study was conducted in Kars. The case of teachers' providing students with social participation skill should be researched in other cities as well.

Keywords: social participation skill, teacher, student, social studies course

GİRİŞ

Toplumsal ve bireysel sorunlara çözüm bulma amacıyla ortaya çıkan Sosyal Bilimler, toplum içinde yaşayan bireylerin ihtiyaçlarıyla toplumun beklentileri arasındaki dengeyi sağlamada önemli bir role sahiptir (Bilgili, 2009; Dönmez, 2003). Sosyal bilimlerin içerisinde yer alan farklı disiplinlerin birleştirilmesiyle ortaya çıkarılmış bir öğretim programı olan Sosyal Bilgiler dersi (MEB, 2005), öğrencilerin yakın çevresini ve yerel toplumu incelemeleri ve daha sonraki küresel sorun ve olayların çalışılmasını anlamaları açısından vazgeçilmezdir. Toplamların gelişebilmesi, çağdaş uygarlıklar seviyesine çıkabilmesi için toplumun ortak değerlerinin geleceğin teminatı olan gençlere öğretilmesi, sevdirmesi ve kendilerine emanet olduğunun gösterilmesi görevi en fazla Sosyal Bilgiler dersine düşmektedir (Akhan, 2011).

Sosyal Bilgiler dersi ile öğrencilerin toplumla uyum içinde olmaları, edindikleri bilgi birikimlerini yaşama geçirebilmeleri için öğrencilere donanımlar kazandırılması ve böylece öğrencilerin toplumsallaşması sağlanmaktadır (MEB, 2005). Öğrencilerin demokratik süreci geliştirecek donanıma sahip olabilmeleri için Sosyal Bilgiler Öğretim Programı aracılığıyla, demokratik vatandaşlık değer ve becerilerinin öğrencilere kazandırılması gerekmektedir (Kabapınar, 2012).

Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ilköğretim 4-7. sınıf düzeyinde, diğer derslerle birlikte ortak 10 beceriyi ve kendine özgü 5 beceriyi kazandırmayı amaçlamıştır. Çalışmanın konusunu oluşturan sosyal katılım becerisi, bu 5 beceri (diğer beceriler: gözlem, mekân algılama, zaman ve kronolojiyi algılama, değişim ve sürekliliği algılama)den biridir. Sosyal katılım becerisi ile kendisi ve yakın çevresini etkileyen konular hakkında bilgi sahibi olan, yakın çevresi ve toplumu etkileyen konularda ihtiyaçların karşılanması için fikir üreten ve bu fikri yakın çevresindekilere iletme, görüşme, tartışma, planlama, uzlaşma ve eylemde bulunma gibi yeterliliklere sahip, birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için insanlar arasındaki ortak ilişkiyi tanıyabilen, bireyler, gruplar ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için bireyler, gruplar kurumlar ve sosyal örgütler arasındaki ilişkiyi tanıyabilen, sosyal katılımın gerekli olduğu durumları belirleyebilen, farklı grup ve durumların dinamiklerine uyabilen, lider ya da izleyen olarak gruba, kuruma, sosyal örgütlere ve topluma hizmet edebilen bireyler yetiştirilmeye çalışılır (MEB, 2005).

MEB Sosyal Bilgiler Öğretim Programında hangi becerinin ne zaman ve hangi öğrenme alanlarında verileceği belirtilmiştir. Aşağıdaki tabloda öğrenme alanlarına göre 6. ve 7. sınıf üniteleri ve bu ünitelerde öğrencilere kazandırılması planlanan doğrudan verilecek beceriler gösterilmiştir.

Tablo 1: Sosyal Bilgiler Dersi 6. ve 7. Sınıf Öğretim Programında Bulunan Öğrenme Alanlarına Göre Doğrudan Verilecek Beceriler (MEB, 2005)

ÖĞRENME ALANI	6. SINIF		7. SINIF	
	Doğrudan Verilecek Beceri	Ünite	Doğrudan Verilecek Beceri	Ünite
Birey ve Toplum	Bilimsel Genelleme Yapma	Sosyal Bilgiler Öğreniyorum	İletişim	İletişim ve İnsan İlişkileri
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Harita Okuma ve Atlas Kullanma	Yeryüzünde Yaşam	Grafik Hazırlama	Ülkemizde Nüfus
Kültür ve Miras	Çıkarımda Bulunma	İpek Yolu'nda Türkler	Tarihsel Olguları ve Yorumları Ayırt Etme	Türk Tarihinde Yolculuk
Üretim, Dağıtım ve Tüketim	Girişimcilik	Ülkemizin Kaynakları	Tarihsel Empati	Ekonomi ve Sosyal Hayat
Bilim, Teknoloji ve Toplum	Yaratıcılık	Elektronik Yüzyıl	Zaman ve Kronolojiyi Algılama	Zaman İçinde Bilim
Güç, Yönetim ve Toplum	Sosyal Katılım	Demokrasinin Serüveni	Karar Verme	Yaşayan Demokrasi
Küresel Bağlantılar	Araştırma	Ülkemiz ve Dünya	Kalıp Yargıları Fark Etme	Ülkeler Arası Köprüler

Tabloda 6. ve 7. sınıf düzeylerine, öğrenme alanlarına göre hangi üniteye hangi becerinin doğrudan kazandırılmasının planlandığı yazılmıştır. Çalışmanın konusunu oluşturan sosyal katılım becerisi ortaokul 6. sınıfta, Güç, Yönetim ve Toplum öğrenme alanında, “Demokrasinin Serüveni” ünitesinde doğrudan verilecek beceri olarak yer almaktadır.

Sosyal katılım becerisinin temel amacı; öğrencilerin öğrenimleri boyunca bilimsel, sosyal, kültürel alanlar ile sanat ve spor alanlarında okul içi ve okul dışı etkinliklerde bulunmalarını sağlamak, öğrencide kendine güven ve sorumluluk duyguları geliştirmektir. Bu amaçla öğrencilere kazandırılacak tutum, davranış ve beceriler şunlardır (MEB, 2005);

- İnsan hakları ve demokrasi ilkelerine saygı duyabilme,
- Kendini tanıyabilme, bireysel hedeflerini belirleyebilme, yeteneklerini geliştirebilme, bunları toplumun ve kendisinin yararına kullanabilme,
- Kendine ve çevresindekilere güven duyabilme,
- Planlı çalışma alışkanlığı edinebilme, serbest zamanlarını etkin ve verimli değerlendirebilme,
- Girişimci olabilme ve bunu başarı ile sürdürebilme, yeni durum ve ortamlara uyabilme,
- Bireysel farklılıklara saygılı olabilme; farklı görüş, düşünce, inanış, anlayış ve kültürel değerleri hoşgörü ile karşılayabilme,
- Aldığı görevi istekle yapabilme, sorumluluk alabilme,
- Bireysel olarak veya başkalarıyla işbirliği içinde çevresindeki toplumsal sorunlarla ilgilenebilme ve bunların çözümüne katkı sağlayacak nitelikte projeler geliştirebilme ve uygulayabilme,

- Grupça yapılan görevleri tamamlamak için istekle çalışabilme ve gruba karşı sorumluluk duyabilme.

Sosyal katılım becerisinin öğrencilere kazandırılmasında Sosyal Bilgiler Öğretim Programının yanı sıra öğretmen de önemli bir role sahiptir. Kabapınar (2014)'ın da belirttiği gibi, yapılandırıcı yaklaşımla birlikte geleneksel “bilgi aktaran” rolünden sıyrılan öğretmen, öğrenciye “rehberlik eden” rolüne bürünmüştür. Öğretmen öğrencinin geçmişte edindiği bilgi ile yeni edindiği bilgi arasında bağ kurmasına yardımcı olur. Bu kapsamda öğretmen öğrenciler için öğrencilerin yorum yapabileceği, tartışabileceği, yaptığı yorumların doğruluğunu sınayabileceği aktiviteler planlanmalıdır.

Balsano (2005), Hart ve Kirshner (2009), sosyal katılımın bireysel gönüllülük, örgütsel katılım, evsiz ailelere yardım etme gibi toplumsal etkinlikler şeklinde karşımıza çıkabileceğinden ve sosyal katılımın hem toplumsal hem de bireylerin sağlıklı ve başarılı gelişimine katkı sağlaması gibi bireysel faydalarının olabileceğinden söz etmişlerdir (Akt. Chan ve diğ., 2014).

Sherrod (2009), çocuklar ve gençlerde sosyal katılımı sağlayabilmenin ön koşulları olarak vatandaşlık eğitimi, okul dışı aktiviteler ve aktif bir aileye sahip olma gibi unsurları sıralamıştır. Flanagan ve Levine (2010) ise sosyal katılım aracılığıyla, insanların ihtiyaçlarının karşılanması ve yaşamın bireysel kazançların da ötesinde amaçlarının olabileceği gibi kişisel ve psikolojik yararlarının genç yetişkinlere kazandırılabilmesi üzerinde durmuştur. Ayrıca toplumsal problemleri çözmede sivil toplum örgütleriyle çalışma, gönüllü olarak para ya da emek harcama, toplumdaki diğer insanlarla etkileşim içinde olma, komşulara gönüllü olarak yardımcı olma toplumsal gruplara katılma gibi aktivitelerin öneminden söz etmiştir.

Bu çalışmada Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin, öğrencilere Sosyal Bilgiler dersine ait 5 temel beceriden biri olan sosyal katılım becerisini kazandırma durumlarının araştırılması amaçlanmaktadır. Elde edilen sonuçlar ışığında, hem mevcut durumun belirlenmesi, hem de 6. sınıf öğrencilerinin sosyal katılım becerisinin daha fazla geliştirilebilmesi için önerilerde bulunulması hedeflenmektedir.

Bu araştırma, Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin, ortaokul 6. sınıf öğrencilerine sosyal katılım becerisi kazandırma durumlarını ortaya çıkarılması, öğretmenlerin görev ve yükümlülüklerinin ortaya koyulması, araştırmada konu ile ilgili güncel bilgi sunulması, mevcut durumun ortaya konulması, araştırmadan çıkan sonuçlara göre öneriler geliştirilmesi ve konuyla ilgili yapılacak olan başka araştırmalara ışık tutması açısından önemlidir.

Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin öğrencilere sosyal katılım becerisini kazandırma durumlarının incelenmesi, araştırmanın konusu olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın ana problemi; Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin öğrencilere sosyal katılım becerisi kazandırma durumlarının belirlenmesi olmuştur. Bu bağlamda araştırma problemi; “Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin, öğrencilere sosyal katılım becerisi kazandırma durumları nedir?” olarak belirlenmiştir.

YÖNTEM

Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin öğrencilere sosyal katılım becerisi kazandırma durumlarının tespit edilmesi amacıyla yapılan bu araştırmada, nitel yöntemin durum çalışması deseni kullanılmıştır.

Nitel yöntem; araştırma ve bulguların sözlü bir şekilde ya da sayısal olmayan bir formda sunulduğu, araştırmanın doğal ortamda gerçekleştiği, araştırılan kişi ya da durum sayısı bakımından küçük ölçekli olan araştırma yöntemidir (Robson, 2015).

Çalışmanın deseni “durum çalışması” olarak belirlenmiştir. “Durum çalışması, bir olguyu kendi gerçek ve doğal ortamındaki oluşumuyla izleyerek ya da o olayı yaşamış olanların anlatımıyla bilgi edinerek bir sonuç çıkarma yöntemidir” (İslamoğlu, 2009).

Çalışma Grubu

Görüşme tekniği uygulanan çalışma grubunu, ulaşılabilen ve çalışmaya dâhil olmayı kabul eden ve Kars ili merkez ortaokullarında görev yapan 10 Sosyal Bilgiler öğretmeni oluşturmaktadır. Aşağıdaki tabloda öğretmenlere ait bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 2: Öğretmenlerin Cinsiyet, Kıdem ve Çalıştıkları Okulun Sosyo- Ekonomik Durumuna Göre Dağılımları

Cinsiyet		Kıdem		Okulun Bulunduğu Çevrenin Sosyo- Ekonomik Durumu		
Kadın	Erkek	0-10 yıl	11 yıl ve üstü	Düşük	Orta	Yüksek
4	6	7	3	5	3	2

Tabloda görüşme yapılan öğretmenlerin cinsiyet, kıdem ve görev yaptıkları okulun sosyo-ekonomik durumlarına göre dağılımları verilmiştir. Çalışma grubunu oluşturan öğretmenlerden 4’ü kadın 6’sı erkektir. Öğretmenlerin kıdemlerine bakıldığında; 0-10 yıl kıdeme sahip öğretmen sayısı 7 ve 11 yıl üzerinde kıdeme sahip öğretmen sayısı 3’tür. Öğretmenlerin 5’i düşük, 3’ü orta ve 2’si de yüksek sosyo ekonomik düzey çevreye sahip okullarda görev yapmaktadır.

Veri Toplama Süreci

Çalışmada veri toplamak için kişilerin belli bir konuda duygu ve düşüncelerini alma etkinliği olarak tanımlanan (Sönmez ve Alacapınar, 2014) görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın planlanması sürecinde, öğretmenlerin konu ile ilgili fikirlerinin görüşme tekniği ile alınmasının ve veri toplama aracı olarak da görüşme formundaki ifade ve soru sırasının görüşme akışına göre şekillendiği (Robson, 2015) yarı yapılandırılmış görüşme formlarının kullanılmasının uygun olacağı düşünülmüştür.

Öğretmenler için hazırlanmış yarı yapılandırılmış görüşme formu, araştırmanın amacına uygun olarak, Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin, 6. sınıfta öğrenim görmekte olan öğrencilere sosyal katılım becerisi kazandırma durumlarının belirlenmesi hakkındaki öğretmen görüşlerini almak için araştırmacı tarafından uzman görüşü alınarak hazırlanmıştır.

Literatür incelemelerine bağlı kalınmak suretiyle, araştırmacı tarafından hazırlanmış olan yarı yapılandırılmış görüşme formu 3 tanesi kişisel bilgileri içeren sorular olmakla birlikte toplam 11 maddeden oluşmuş ve öğretmenlerin öğrencilere sosyal katılım becerisi kazandırma durumları hakkındaki görüşlerini olabildiğince açık ve net bir şekilde tanımlayabilecek özellikte olmasına itina gösterilmiştir.

Görüşme sorularındaki maddeler sosyal katılım becerisine ait davranış, beceri ve tutumların kazandırılma durumunu ölçmeye yönelik hazırlanmıştır. Hazırlanan formla ilgili uzman görüşü alınmış ve sonrasında Sosyal Bilgiler öğretmeniyle pilot uygulama çalışması yapılmıştır. Görüşme sorularının güvenilirliği için farklı zamanlarda yapılan pilot uygulamada görüşmelerde tutarlılık olup olmadığı göz önünde bulundurulmuştur ve bu işlemin ardından form son halini almıştır.

Verilerin Toplanması

Araştırma için veri toplama süreci, Kars Valiliği, İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden araştırmacı tarafından belirlenen ortaokullarda uygulamanın yapılmasıyla ilgili onayın alınmasından sonra başlamıştır. Öğretmenlerle görüşme yapılırken, görüşme yapılan yerin sessiz olmasına dikkat edilerek, Müdür Yardımcısı odası veya Rehber Öğretmen odası gibi yerler kullanılmıştır. Görüşmelerde, araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yapılan tüm görüşmelerde öğretmenlerin onayı alındıktan sonra ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Ortalama 15' ile 20' (dakika) süren görüşme süreçleri boyunca öğretmenlerin verdikleri yanıtların samimi olabilmesi için uygun atmosferin oluşturulmasına itina gösterilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada görüşmeden elde edilen verilerin analiz edilmesinde, temel amacı sözel olmayan dokümanı, nicel verilere dönüştürmek olan ve ulaşılan sonuçları genelde frekans ve/veya yüzde tabloları şeklinde sunulan (Balci, 2011) içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

Görüşmelere ilişkin oluşturulan veriler defalarca okunarak, satır satır okuma tekniği ile değerlendirilmiş, temalara göre kod listesi hazırlanmıştır. Kodlamadan elde edilen verilerden emin olmak amacıyla veriler kodlanırken sık sık ilgili konularda yeterli bilgiye sahip olan bir öğretim üyesiyle bir araya gelinerek kodların güvenilirliği ve tutarlılığı üzerinde tartışılmıştır. Kodlamanın tamamlamasından sonra veri setinin bir bölümü diğer kodlayıcı olan öğretim üyesi tarafından da kodlanmıştır. Bu kodlama sonucunda araştırmacı ile ilgili konuda yeterli bilgiye sahip olan öğretim üyesinin kodlamaları arasındaki tutarlılık % 86 olarak bulunmuştur. Tutarsız veri kesitleri üzerinde araştırmacı ile ilgili konuda bilgisi olan öğretim üyesi birlikte çalışmışlardır. Araştırmacı ile ilgili konuda yeterli bilgiye sahip olan öğretim üyesi tutarsız olan veri kesitleri üzerinde ortak bir fikir benimseyene kadar tartışmışlar ve ortak bir uzlaşmaya varmışlardır.

Araştırmada içerik analizi sonucu elde edilen tema ve kodlar, bulguların sunulmasında araştırmacının herhangi bir yorumuna yer vermeden ve ayrı başlıklar halinde, sık sık doğrudan alıntılara yer verilerek okuyucunun anlayabileceği şekilde sunulmuştur. Katılımcıların verdiği cevaplara göre kodlar oluşturulmuştur. Oluşturulan kodlar, katılımcıların cevaplarına göre, “olumlu yönde” ya da “olumsuz yönde” kategorisine alınmıştır. Tabloların altında, alıntılar tırnak işaretiyle sunulmuştur. Öğretmenler Ö1, Ö2, Ö3,... şeklinde kodlanmıştır.

BULGULAR

Öğretmenlerin öğrencilere sosyal katılım becerisi kazandırma durumlarıyla ilgili elde edilen bulgular sosyal katılım becerisine ait alt beceriler birbirleriyle ilişkili olma durumları göz önünde bulundurularak aynı başlık altında sunulmuştur.

Etkinliklere Katılma, Yapılan Etkinliklerde Tek Başına Çalışma ve Sivil Toplum Kuruluşlarına Yardımcı Olma Becerileri İle İlgili Bulgular

Sosyal katılım becerisine ait alt becerilerden etkinliklere katılma, yapılan etkinliklerde tek başına çalışma ve sivil toplum kuruluşlarına yardımcı olma becerilerine ait öğretmen görüşleri birlikte ele alınmıştır. Aşağıda, öğrencilerin etkinliklere katılmalarını sağlamalarına yönelik öğretmen görüşleri doğrultusunda oluşturulan tablo ve öğretmen görüşlerinden alıntılar sunulmuştur.

Tablo 3: Öğrencilerin Etkinliklere Katılmalarını Sağlamalarına Yönelik Öğretmen Görüşleri

Tema	Kod	f
Etkinliklere Katılma	Olumlu Yönde	Örnek verme (Ö.1)
		Film izlettirme (Ö.1)
		Rol modeller sunma (Ö.3 ve Ö.7)
		Kampanyalar düzenleme (Ö.3 ve Ö.4)
		Gerekli algıyı oluşturabilme (Ö.8 ve Ö.9)
		Öğrencilerin istekli olduklarını ifade etmeleri (Ö.5, Ö.6 ve Ö.10)
	Olumsuz Yönde	Zaman yetersizliği (Ö.2)
		Çalışma kitabı dışına çıkamama (Ö.2)

Tablodaki verilere göre öğretmenler öğrencilerin etkinliklere katılma isteklerini arttırabilme durumlarıyla ilgili daha çok olumlu yönde görüş beyan etmişlerdir. Öğretmenler örnek verme, film izlettirme, rol modeller sunma, kampanyalar düzenleme gibi etkinliklerle öğrencilerin etkinliklere katılmalarını sağladıklarını ifade etmişlerdir. Öğrencilerin etkinliklere katılmalarını sağlayamadıklarını ifade eden öğretmenler zaman yetersizliği ve çalışma kitabı dışına çıkamama gibi gerekçeler göstermişlerdir.

Öğretmenlerin görüşlerinden örneklere aşağıda yer verilmiştir:

Çalışmalara ilgili, istekli öğrenciler var (Ö.10).

Gerektiği zaman kampanyalar düzenliyoruz, mavi kapak toplama kampanyası gibi kampanyalara katılmalarını sağlıyoruz (Ö.3)

Vakit yok çalışma kitabı dışına çıkamıyoruz (Ö.2).

Aşağıda, yapılan etkinliklerde öğrencilerin tek başına çalışma becerilerinin geliştirilmesine yönelik öğretmen görüşleri doğrultusunda oluşturulan tablo ve öğretmen görüşlerinden alıntılar sunulmuştur.

Tablo 4: Yapılan Etkinliklerde Öğrencilerin Tek Başına Çalışma Becerilerinin Geliştirilmesine Yönelik Öğretmen Görüşleri

Tema	Kod	f
Yapılan Etkinliklerde Tek Başına Çalışma	Olumlu Yönde	Öğrencilerin zaten hevesli olması (Ö.4 ve Ö.9)
		2
	Olumsuz Yönde	Toplu çalışma yaparken bireysel becerilerin de gelişmesi (Ö.8)
		1
		Zaman yetersizliği (Ö.1, Ö.2, Ö.3, Ö.7 ve Ö.10)
		5
		Yalnızca soru-cevap etkinliklerine yer verebilme (Ö.1)
		Çalışma kitabı dışına çıkamama (Ö.2 ve Ö.6)
		2
		Öğrencilerin bilinçli olmaması (Ö.5)
		1

Yapılan etkinliklerde öğrencilerin tek başına çalışma becerilerinin geliştirilmesine ilişkin görüşleri incelendiğinde öğretmenlerin az bir kısmının olumlu görüş bildirdiği görülmektedir. Olumsuz yönde görüş bildiren öğretmenler zaman yetersizliği, çalışma kitabı dışına çıkamama, öğrencilerin bilinçsiz olması gibi gerekçeler göstermişlerdir.

Öğretmenlerin görüşlerinden örneklere aşağıda yer verilmiştir:

Kendileri bizimle iletişime geçip “Şu kampanyayı gerçekleştirmek istiyoruz. Bize yardımcı olur musunuz?” diyorlar (Ö.4).

Aile içinde sorumluluk almıyorlar ama sınıf içinde sorumluluk almaya hevesliler. Sınıf içi etkinliklerde çok istekliler ve en güzel şekilde yapıyorlar (Ö.9).

Vakit sıkıntısı nedeniyle çevremizdeki sorunlar dile getirilerek, çevre/toplum bilinci oluşturmak için aktivite olmadan, soru- cevap etkinlikleri yapıyoruz (Ö.1).

Bu ünite son ünitelerden biri olduğundan vakit kalmıyor (Ö.7).

Aşağıda, öğrencilerin sivil toplum kuruluşlarına yardımcı olmalarına yönelik algı oluşturabilmesine yönelik öğretmen görüşleri doğrultusunda oluşturulan tablo ve öğretmen görüşlerinden alıntılar sunulmuştur.

Tablo 5: Öğrencilerin Sivil Toplum Kuruluşlarına Yardımcı Olmalarına Yönelik Algı Oluşturabilmesine İlişkin Öğretmen Görüşleri

Tema	Kod	f	
Sivil Toplum Kuruluşlarına Yardımcı Olma	Olumlu Yönde	Sivil toplum kuruluşları hakkında bilgi verme (Ö.2, Ö.3, Ö.5, Ö.9, Ö.10)	5
		Sivil toplum kuruluşları hakkında geçmiş bilgileri hatırlatma (Ö.6, Ö.8)	2
		Ödev verme (Ö.5)	1
		Sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine katılmalarını sağlama (Ö.6)	1
		Sivil savunma kulübünden faydalanma (Ö.7)	1
		Sivil toplum kuruluşlarından yardım isteme (Ö.7)	1
		Sivil toplum kuruluşlarını ziyaret etme (Ö.4)	1
		Olumsuz Yönde	Zaman yetersizliği (Ö.1)

Öğrencilerin sivil toplum kuruluşlarına yardımcı olmaları için algı oluşturabilmesine ilişkin öğretmenlerin çoğu olumlu görüş bildirmişlerdir. Olumlu görüş bildiren öğretmenlerin çoğu sivil toplum kuruluşları hakkında bilgi verdiklerinden bahsetmişlerdir.

Öğretmenlerin görüşlerinden örneklere aşağıda yer verilmiştir:

Sivil toplum kuruluşlarının işlevini falan öğrendiler. Hem düşünce özgürlüğünü hem de sivil toplum kuruluşlarına katılmanın hak olduğunu biliyorlar. Bu bilinçle tepki gösterirler sanırım (Ö.9)

Sivil toplum kuruluşlarını anlatıyoruz. Öğrencilerin duyarlılıklarını öğrenip hangi sivil toplum kuruluşuna yönlendirileceğine karar veriyoruz (Ö.3)

Sivil toplum kuruluşları ile işbirliği ile ilgili bilgi veriyoruz. Sivil toplum kuruluşlarının nasıl işlediğini, nasıl çalıştığını biliyorlar. Biz bir ödev verdik. Sivil toplum kuruluşları ile ilgili araştırma yaptılar. Bu konuda bilgileri var. Ama Demokrasinin Serüveni soyut bir ünite olduğu için eksik noktalar olabilir (Ö.5).

Hayır, zaman darlığından dolayı başka etkinlik yapamıyoruz (Ö.1).

Toplumsal Sorunlarla İlgilenme, Toplumsal Konularda Sorumluluk Alma, Toplumu İlgilendiren Konularda Grup Oluşturma ve Bir Grupla İşbirliği İçinde Çalışma Becerileri İle İlgili Bulgular

Sosyal katılım becerisine ait alt becerilerden toplumsal sorunlarla ilgilenme, toplumsal konularda sorumluluk alma, toplumu ilgilendiren konularda grup oluşturma ve bir grupla işbirliği içinde çalışma becerileri birlikte ele alınmıştır. Aşağıda, öğrencilerin toplumsal sorunlarla ilgilenmesinin farklı etkinliklerle sağlanabilmesine yönelik öğretmen görüşleri doğrultusunda oluşturulan tablo ve öğretmen görüşlerinden alıntılar sunulmuştur.

Tablo 6: Öğrencilerin Toplumsal Sorunlarla İlgilenmesinin Farklı Etkinliklerle Sağlanabilmesine İlişkin Öğretmen Görüşleri

Tema	Kod	f	
Toplumsal Sorunlarla İlgilenme	Olumlu Yönde	Projeksiyon kullanma (Ö.8, Ö.10)	2
		Gösteri (Ö.10)	1
		Drama yaptırma (Ö.7, Ö.10)	2
		Gazeteden faydalanma (Ö.8)	1
		İnternette faydalanma (Ö.8)	1
		Çalışma kitabından faydalanma (Ö.10)	1
		Yalnızca çalışma kitabındaki bazı etkinlikleri yaptırabilme (Ö.2, Ö.6)	2
	Olumsuz Yönde	Geçmişte yapılan seçimleri hatırlatma (Ö.3, Ö.4, Ö.5)	3
		Soru-cevap yöntemini kullanma (Ö.1)	1
		Örnek verme (Ö.9)	1
		Klasik yolla (Ö.5)	1
		Öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeyinin düşük olması (Ö.3)	1
		Zaman yetersizliği (Ö.2, Ö.6)	2

Öğrencilerin toplumsal sorunlarla ilgilenmesinin farklı etkinliklerle sağlanabilmesine ilişkin öğretmen görüşlerini gösteren tabloya göre olumlu görüş bildiren 3 öğretmen, olumsuz görüş bildiren 7 öğretmen vardır. Olumlu görüş bildiren öğretmenlerin çoğu drama yöntemi ve projeksiyon kullanımından bahsetmiştir.

Öğretmenlerin görüşlerinden örneklerle aşağıda yer verilmiştir:

Biz bu konuları işlerken toplumsal konuları gazete ve internet haberlerinden yola çıkarak işliyoruz. Powerpoint sunumu yapıyoruz. Çalışma kitabı etkinliklerini yapıyoruz (Ö.8).

Çalışma kitabındaki etkinlikler, projeksiyon kullanımı, gösteri, drama... (Ö.10)

Öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeyleri düşük olduğu için kazanımları verebilmek için farklı etkinliklere yer veremiyorum. Okul temsilciliği, sınıf başkanlığı seçimi, sınıf temsilciliği seçimleri üzerinden örnekler vererek bu kazanımları gerçekleştirmeye çalışıyorum. Bazen öğrencilere bu konuyu anlatırken geriye dönüp kelimelerin izahını yapmak zorunda kalıyorum. Bazı kavramlar çok ağır (Ö.3).

Senenin başında yapılan okul meclisi seçimlerinde öğrencilerin görev almaları, bu üniteye yabancı kalmamalarını sağlıyor. Bunlardan bahsediyoruz (Ö.4).

Aşağıda, öğrencilerin toplumsal konularda sorumluluk almalarına yönelik öğretmen görüşleri doğrultusunda oluşturulan tablo ve öğretmen görüşlerinden alıntılar sunulmuştur.

Tablo 7: Öğrencilerin Toplumsal Konularda Sorumluluk Almalarına İlişkin Öğretmen Görüşleri

Tema	Kod	f
Toplumsal Konularda Sorumluluk Alma	Olumlu Yönde	Öğrenciye sorumluluk verme (Ö.3, Ö.6, Ö.9)
		3
		Drama yaptırma (Ö.3)
		1
		Demokrasi ile ilgili uygulamalara yer verme (Ö.6)
		1
		Örnek verme (Ö.9, Ö.10)
		2
	Olumsuz Yönde	Proje/Performans ödevi verme (Ö.10)
		1
		Kitle iletişim araçlarını kullanma (Ö.9)
		1
	Olumsuz Yönde	Zaman yetersizliği (Ö.1, Ö.2, Ö.8)
		3
		Sınıf içindeki etkinliklerle sınırlı kalınması (Ö.4)
		1
	Olumsuz Yönde	Çalışma kitabı dışına çıkamama (Ö.4, Ö.7)
		2
	Olumsuz Yönde	Öğrencilerin öğrendiklerini uygulamaya dökmemesi (Ö.5)
		1

Öğrencilerin toplumsal konularda sorumluluk alma becerilerinin geliştirilmesiyle ilgili olarak görüş bildiren öğretmenlerin 4'ü olumlu yanıt vermiştir. Olumlu görüş bildiren öğretmenlerin çoğu, öğrenciye sorumluluk verdiklerinden bahsetmiştir. Tablodan da anlaşılabileceği üzere öğrencilerin toplumsal konularda sorumluluk alma becerilerinin geliştirilmesiyle ilgili olarak öğretmenlerin çoğu olumsuz görüş bildirmiştir. Olumsuz görüş bildiren öğretmenlerin çoğu, zamanın yetersiz olmasından yakınmışlardır.

Öğretmenlerin görüşlerinden örneklere aşağıda yer verilmiştir:

Öğrencilere sorumluluk veriyoruz. Sınıfı meclise çeviriyoruz bazen. Bazen öğrencilere milletvekili, belediye başkanı, muhtar gibi roller veriyoruz (Ö.3).

Bu ünitenin temeli 5. sınıfta atılmış. Sınıf içinde bir haksızlık olunca tepki veriyorlar. Sınıf içi örneklerle, kitle iletişim araçları kullanılarak, günlük yaşamla ilişkilendirilerek sorumluluk almalarına yardımcı oluyoruz (Ö.9).

Bu işi biz daha çok toplum hizmeti çalışması alanında yapıyoruz. Sosyal bilgiler dersinde zaman yetersiz olduğu için yapamıyoruz (Ö.8).

Yapılabilir belki ama biz yapamıyoruz. Vakit yetmiyor (Ö.2).

Aşağıda öğrencilerin toplumu ilgilendiren konularda bir grup oluşturma durumlarına yönelik öğretmen görüşleri doğrultusunda oluşturulan tablo ve öğretmen görüşlerinden alıntılar sunulmuştur.

Tablo 8: Öğrencilerin Toplumu İlgilendiren Konularda Bir Grup Oluşturma Becerisine İlişkin Öğretmen Görüşleri

Tema	Kod	f
Toplumu İlgilendiren Konularda Grup Oluşturma	Olumlu Yönde	Drama yaptırma (Ö.3)
		1
		Balık kılçığı yöntemi ile grup oluşturma (Ö.8)
		1
		Proje/performans ödevi verme (Ö.10)
		1
	Olumsuz Yönde	Öğrencilerin kendi istekleriyle grup oluşturmaları (Ö.9)
		1
		Ünite sayısının fazla olması (Ö.1)
		1
		Zaman yetersizliği (Ö.1, Ö.2, Ö.6)
		3
	Olumsuz Yönde	Konuların bilgi üzerine olması (Ö.4, Ö.7)
		2
		Çalışma kitabı dışına çıkamama (Ö.7)
		1
	Olumsuz Yönde	Öğrencilerin grupla işbirliği yapamaması (Ö.5)
		1

Öğrencilerin toplumu ilgilendiren konularda bir grup oluşturma becerisine ilişkin öğretmen görüşlerini gösteren tabloya göre olumlu görüş bildiren 4 öğretmen, olumsuz görüş bildiren 6 öğretmen vardır. Tablo incelendiğinde öğretmenlerin, öğrencilerin toplumu ilgilendiren konularda bir grup oluşturma becerisine ilişkin daha çok olumsuz görüş bildirmiş oldukları görülebilir.

Öğretmenlerin görüşlerinden örneklere aşağıda yer verilmiştir:

Grup çalışmalarını balık kılçığı etkinlikleri ile yapıyoruz (Ö.8).

Proje/performans ödevi ile sağlandı (Ö.10).

6. Sınıf üniteleri çok fazla ve vakit dar olduğundan üniteler yetişmiyor. Bu ünite de çok soyut, vakit ve imkân yok (Ö.1).

Ek olarak hiçbir şey yapamıyoruz, vakit yetmiyor (Ö.2).

Aşağıda öğrencilerin bir grupla işbirliği içinde çalışma becerilerini arttırabilme durumlarına yönelik öğretmen görüşleri doğrultusunda oluşturulan tablo ve öğretmen görüşlerinden alıntılar sunulmuştur.

Tablo 9: Öğrencilerin Bir Grupla İşbirliği İçinde Çalışma Becerilerinin Artırılmasına Yönelik Öğretmen Görüşleri

Tema	Kod	f
Bir Grupla İşbirliği İçinde Çalışma	Olumlu Yönde	Drama yaptırma (Ö.3 ve Ö.4)
		Grup arkadaşlarıyla sunu hazırlatma (Ö.8 ve Ö.9)
		Proje/performans ödevi verme (Ö.10)
	Olumsuz Yönde	Zaman yetersizliği (Ö.1, Ö.6 ve Ö.7)
		Bu tür etkinliklerin olmaması (Ö.5 ve Ö.7)
		Uygulama yapamama (Ö.2)

Öğrencilerin bir grupla işbirliği içinde çalışma becerilerini arttırabilme durumlarına ilişkin öğretmen görüşlerini gösteren tabloya baktığımızda öğretmenlerin yarısının olumlu görüş, diğer yarısının ise olumsuz görüş bildirdiğini görebiliriz. Olumlu yönde görüş bildiren öğretmenler öğrencilerin bir grupla işbirliği içinde çalışmalarını, drama yaptırma, grup arkadaşlarıyla sunu hazırlatma ve performans ödevleri ile sağladıklarını ifade etmişlerdir. Olumsuz görüş bildiren öğretmenler zaman yetersizliği, bu tür etkinliklerin olmaması ve uygulama yapamadığından bahsetmiştir.

Öğretmenlerin görüşlerinden örneklere aşağıda yer verilmiştir:

Örneğin A partisi üyelerine demokrasinin gereği olarak ülke yönetiminin elinde bulundurmanın örneği olarak “sen bu partinin vekili”, “sen bu partinin belediye başkanısın” diyerek sorumluluk almalarını istiyoruz (Ö.3).

Bağımlılık yapan maddelerin zararları ile ilgili Powerpoint sunusu hazırladılar. Demokrasinin serüveni ünitesinde de ülke yönetimleri ile ilgili sunum hazırladılar (Ö.8).

Hayır, vakit darlığı nedeniyle (Ö.1).

Hayır, bu tür etkinlikler pek yok. Kitap dışında kaynak da kullanamıyoruz vakit darlığından dolayı (Ö.7).

İnsan Haklarına ve Demokrasi İlkelerine Saygı Duyma Becerisi İle İlgili Bulgular

Sosyal katılım becerisine ait alt becerilerden olan insan haklarına ve demokrasi ilkelerine saygı duyma becerisine ait öğretmen görüşlerine yönelik bulgulara bu kısımda yer verilmiştir.

Aşağıda öğrencilerin insan hakları ve demokrasi ilkelerine saygı duyma anlayışının sağlanabilmesine yönelik öğretmen görüşleri doğrultusunda oluşturulan tablo ve öğretmen görüşlerinden alıntılar sunulmuştur.

Tablo 10: Öğrencilerde İnsan Hakları ve Demokrasi İlkelerine Saygı Duyma Anlayışının Sağlanabilmesine İlişkin Öğretmen Görüşleri

Tema	Kod	f
İnsan Hakları ve Demokrasi İlkelerine Saygı Duyma	Olumlu Yönde	Farklılıklara saygı göstermeleri (Ö.1, Ö.4, Ö.9, Ö.10)
		4
		Örnek verme (Ö.2, Ö.3, Ö.8)
		3
	Olumsuz Yönde	İnsan hakları evrensel beyannamesini okuma (Ö.4)
		1
		Farklılıklara saygı göstermemeleri (Ö.6)
		1
		Sözel olarak ifade edip uygulamada yapılmaması (Ö.5, Ö.7)
		2

Öğrencilerin insan hakları ve demokrasi ilkelerine saygı duyma anlayışının sağlanabilmesine ilişkin öğretmen görüşlerini gösteren tabloya baktığımızda öğretmenlerin çoğunun olumlu görüş bildirdiğini görebiliriz. Diğer öğretmenler ise olumsuz görüş bildirmişlerdir. Olumlu görüş bildiren öğretmenlerin çoğu, öğrencilerin insanların birbirlerinden farklı düşüncelere, özelliklere, inanışlara sahip olsalar da sosyal ilişkilerini olumlu bir şekilde sürdürmeleri gerektiği anlayışının sağlanabilmesi ile ilgili olarak öğrencilerin farklılıklara saygı gösterdiklerini ifade etmişlerdir.

Öğrencilerin insan hakları ve demokrasi ilkelerine saygı duyma anlayışının sağlanabilmesine ilişkin öğretmen görüşlerini gösteren tabloya baktığımızda öğretmenlerin çoğunun, olumlu görüş bildirdiğini görebiliriz. Diğer öğretmenler, ise olumsuz görüş bildirmişlerdir.

Öğretmenlerin görüşlerinden örneklerle aşağıda yer verilmiştir:

Farklı dinden olan arkadaşlarına karşı dini, ırkı ne olursa olsun insan olarak yaklaşılmaktadır (Ö.1).

Bu konuda sıkıntı yok. Bizden olmayana karşı ilgi duyarız. Turiste kendimizi şirin göstermeye çalışırız. Çocuklarda böyle bir sorun yok, yetişkinlerde sorun oluyor. “Ben sorun yapmıyorum ama ailem yapıyor” diyorlar (Ö.9).

Sözel olarak bunu ifade etseler de davranışsal açıdan gerçekleştiriyorlar (Ö.5)

Teoride evet ama uygulama olarak göremiyoruz (Ö.7).

TARTIŞMA ve SONUÇ

Öğretmenlerin öğrencilere sosyal katılım becerisi kazandırma durumlarıyla ilgili elde edilen bulgular ışığında, tartışma ve sonuç bölümü birbirine yakın ve birbiriyle alakalı alt beceriler birlikte ele alınıp yorumlanarak sunulmuştur.

Etkinliklere Katılma, Yapılan Etkinliklerde Tek Başına Çalışma ve Sivil Toplum Kuruluşlarına Yardımcı Olma Becerileri İle İlgili Sonuçlar ve Tartışma

Sosyal Bilgiler öğretmenleriyle yapılan görüşmeler incelendiğinde, öğretmenler öğrencilerin etkinliklere katılma isteklerini arttırabildiklerini ifade etmişlerdir.

Öğrencilerin yapılan etkinliklerde tek başına çalışma durumlarıyla ilgili olarak görüşme sonuçlarına göre öğretmenlerin çoğu, öğrencilerin bu beceriyi geliştirmesinde, özellikle vakit sıkıntısı yaşamaları ve öğrenci çalışma kitabında bu tür etkinliklerin olmaması nedenleriyle, katkı sağlayamadıklarını düşünmektedirler.

Öğretmenler ders kitabı dışındaki kaynaklara yaşadıkları vakit sıkıntısı nedeniyle yönelemedikleri için öğrencilerin etkinliklerde tek başına çalışabilmelerine fırsat sunamamaktadırlar.

Öğretmenlerin yaşadıkları sorunlara Hayırsever (2010) doktora tezinde değinmiştir. Araştırmacı, 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretmen kılavuz kitabı, ders kitabı ve öğrenci çalışma kitaplarını, hem kazandırılması öngörülen temel beceriler, hem de bu kitapların öğretmenler ve öğrencilerce kullanımı açısından değerlendirmiştir. Çalışmasında, öğretmenlerin yaklaşık yarısına yakınının, ders kitabındaki içeriğin sosyal katılım becerisine ait alt becerilerin kazandırılmasına uygun olmadığına dair sonuçlar bulunmaktadır. Ayrıca yine aynı çalışmada öğretmenler, genellikle öğrenci çalışma kitabını kullandıkları için öğrencilere yapılan etkinliklerde tek başına çalışmalarını için fırsat sunamadıklarını ifade etmişlerdir. Bu bakımdan da çalışmaların sonuçlarının benzerlik taşıdığı söylenebilir. Ders işlenirken temel kaynak olarak kullanılan ders kitabı derste yapılacak olan aktiviteler için belirleyici rol oynamaktadır. Ders ve öğrenci çalışma kitaplarındaki içeriğin sosyal katılım becerisine uygun olmaması durumu da öğrencilerin sosyal katılım becerisi kazanmalarını ya da becerilerini geliştirmelerini olumsuz yönde etkileyebilir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre öğretmenler, öğrencilerin sivil toplum kuruluşlarına yardımcı olmaları için olumlu algı oluşturabildiklerini düşünmektedirler. Sivil toplum kuruluşları, 5. sınıfta “Toplum İçin Çalışanlar” ünitesinde yer alan konulardandır. Bu ünite de kazandırılması gereken temel beceri sosyal katılım becerisidir. Öğretmenler öğrencilerin sivil toplum kuruluşlarına yardımcı olmaya istekli olmasında bu ünitenin etkisinin olduğunu düşündüklerini ifade etmişlerdir.

Öğrencilerin sivil toplum kuruluşlarına yardımcı olmalarına fırsat sunabilmek için öğretmenler “Demokrasinin Serüveni” ünitesinin işlendiği haftalara denk gelen belirli gün ve haftalarda öğrencileri o gün ya da haftayla ilgili sivil toplum kuruluşlarına götürmeleri faydalı olabilir. Oysa Merdan (2008) yüksek lisans tezinde, öğretmenlerin en az katıldığı düşüncenin “*Belirli gün ve haftalarda demokrasi eğitimi ile ilgili vakıf, dernek, kamu kurum ve kuruluşları ile işbirliği yaparım*” düşüncesi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Öğretmenlerin bu düşüncede olması, öğrencilerin sivil toplum örgütlerini yakından tanıma ve onlara yardımcı olmaları konusunda engel oluşturabilir. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında bu tür organizasyonlara yer verilmesinin, öğrencilerin bu tür aktivitelerde bulunmaları konusunda etkili olabileceği düşünülmektedir.

Öğrencilerin sivil toplum kuruluşlarına üye olmaları, onların etkinliklerde görev almaları ve tek başına bu etkinliklerde çalışmalarını arttırıcı etkiye sahip olabilir. Altınok (2012) yüksek lisans tezinde, sivil toplum kuruluşlarına üye olan öğrencilerin faaliyetler sonrasında sosyal problemlere olan duyarlılıklarının üye olmayanlara göre oldukça yüksek olduğu ve öğrencilerin sivil toplum kuruluşlarını tanımaları ve sosyal problemlerin çözümünde sivil toplum kuruluşlarının etkili olduğunu fark etmeleri bakımından sosyal katılım faaliyetlerinin olumlu katkı sağladığı sonucuna ulaşmıştır.

Son yıllarda ortaya çıkan hizmet öğrenme yöntemi, sosyal katılım faaliyetlerini öğrencilere kazandırmada etkili yollardan biri olarak düşünülebilir. Finley (2011) çalışmasında, hizmet öğrenme gibi vatandaşlık odaklı aktivitelere katılımının öğrencilerin kendi içsel ve sosyal gelişimine önemli etkisi olacağını ifade etmiştir. Billig (2002) yaptığı çalışmada, hizmet öğrenmenin öğrencilerin sosyal ve kişisel gelişimleri, akademik başarıları, vatandaşlık ve kariyer bilinçleri üzerine olumlu etkilerinden bahsetmiştir. Denby (2008) de yüksek lisans tezinde benzer sonuçlardan bahsetmiştir. Çalışmasında hizmet öğrenmenin öğrencilerin sosyal sorumlulukları üzerine olumlu etkisi olduğundan ve başkalarına saygı duyma, empati gösterme, onları anlama gibi değerleri teşvik ettiğinden söz etmiştir.

Erjem (2004) sunduğu bildirisinde, hizmet ederek öğrenmenin katılımcılığa katkısından bahsetmiştir. Hizmet ederek öğrenmenin, demokratik, bilgili, bilinçli, yurttaşlık becerilerine sahip katılımcı bireyler yetiştirmede önemli bir etkiye sahip olduğunu ifade etmiştir.

Toplumsal Sorunlarla İlgilenme, Toplumsal Konularda Sorumluluk Alma, Toplumu İlgilendiren Konularda Grup Oluşturma ve Bir Grupla İşbirliği İçinde Çalışma Becerileri İle İlgili Sonuçlar ve Tartışma

Öğrencilerin toplumsal sorunlarla ilgilenme, toplumsal konularda sorumluluk alma, toplumu ilgilendiren konularda grup oluşturma durumlarıyla ilgili olarak öğretmenlerin çoğu, öğrencilerin bir grupla işbirliği içinde çalışma durumlarıyla ilgili olarak öğretmenlerin yarısı öğrencilere bu beceriyi kazandırmada etkili olduğuna inanmamaktadır. Bu duruma gerekçe olarak, konuları yetiştirmek için yaşadıkları vakit sıkıntısını ve buna bağlı olarak yalnızca çalışma kitabındaki etkinliklerinin bir kısmını yapabiliyor olmaları gösterilmiştir.

Öğretmenlerin, öğrencileri toplumsal konularda görev ve sorumluluk alma konusunda desteklemeleri ve onlara bu konularda grup oluşturma ve grupla uyumlu çalışmaları için fırsat sunmaları gerekmektedir. Çubukçu ve Gültekin (2006), öğretmenlere göre öğrencilere kazandırılması gereken temel sosyal becerilerin neler olması gerektiği saptamaya çalışmışlardır. Öğrencilere kazandırılması gereken sosyal becerilerin önem dereceleriyle ilgili olarak, öğretmenlerin en çok önemli gördükleri sosyal becerilerden birinin “grupla iş yapma becerileri” olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Çubukçu ve Gültekin, 2006).

Çelikkaya (2011) çalışmasında, Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler dersinin programda belirtilen becerileri kazandırma düzeyini incelemiştir. Çalışmada sosyal katılım becerisi kazandırma durumlarıyla ilgili olarak öğretmenlerin, farklı grup ve durumların dinamiklerine uyma, aldığı görevi istekle yapabilme, sorumluluk alabilme, grupça yapılan görevleri tamamlamak için istekle çalışabilme ve gruba karşı sorumluluk duyabilme gibi tutum, davranış ve becerileri kısmen kazandırdığı sonucuna ulaşmıştır. Bu becerilerin “Demokrasinin Serüveni” ünitesinde kazandırılması planlanan sosyal katılım becerisine ait olması ve bu ünitenin bu tür kazanımlara yönelik etkinlik içermemesi nedeniyle Çelikkaya’nın çalışmasında ulaştığı sonuçlar, bizim çalışmamızda ulaşılan sonuçlarla uyumludur.

Hayırsever (2010)’in çalışmasında, öğretmenlerin yarısına yakını sosyal katılım becerisi ile ilgili becerilerden sosyal katılımın gerekli olduğu durumları belirlemelerini kolaylaştırma, farklı grup ve durumların dinamiklerine uyulması gerektiğini fark ettirme, yakın çevresini ve toplumu etkileyen konularda ihtiyaçların karşılanması için fikir üretme, bu fikri çevresindekilere iletme, görüşme, tartışma, planlama, uzlaşma ve eylemde bulunma vb. becerileri kazandırma becerilerinin ders kitabında yer alan içerik ile paralel olmadığını belirtmişlerdir. Öğretmenlerin diğer yarısı ise söz konusu becerilerin kazandırılmasında ders kitabındaki içeriğin kısmen uygun olduğunu belirtmişlerdir. Yine aynı çalışmada öğrenci çalışma kitapları ile ilgili olarak sadece yaklaşık %30’u yapılan etkinliklerin sosyal katılım becerisini kazandırmaya uygun olduğunu ifade etmiştir. sosyal katılımın gerekli olduğu durumları belirleme, birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için insanlar arasındaki ortak ilişkiyi tanıma, yakın çevresini ve toplumu etkileyen konularda ihtiyaçların karşılanması için fikir üretme, bu fikri çevresindekilere iletme, görüşme, tartışma, planlama, uzlaşma ve eylemde bulunma farklı grup ve durumların dinamiklerine uyulması gerektiğini fark etme, becerilerinin daha çok yaşam içinde ya da gerçek yaşamın sınıfa getirilmesi yoluyla kazandırılabilceğini ifade etmişlerdir. Bu çalışmadaki öğretmenlerin ders ve öğrenci çalışma kitapları hakkındaki görüşleri, bizim çalışmamızda ulaşılan, yalnızca kitaptaki etkinlikleri yaptıkları için öğrencilerin söz konusu becerilerini geliştirmede katkı sağlayamadıkları inancında olan öğretmenlerin görüşünü desteklemektedir.

Benzer şekilde Memişoğlu (2016) çalışmasında öğretmenlerin, Sosyal Bilgiler öğretim programının sosyal katılıma göre değerlendirmelerine bakıldığında; bilgi düzeyinde yeterli iken etkinlik düzeyinde yeterli görmediği sonucuna ulaşmıştır.

Ünal (2011) çalışmasında, ortaokul 6. sınıf Sosyal Bilgiler dersi “Demokrasinin Serüveni” ünitesi öğretim programını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Çalışmada öğretmenler, Sosyal Bilgiler 6. sınıf programını, toplumun beklenti ve ihtiyaçlarına uygunluğunu ve programının içeriğini, programının etkinliklerinin kazanımlara ulaşmak için uygunluğunu “az yeterli” olarak belirtmiştir. Ayrıca bu araştırmada ulaşılan sonuçlardan biri de, sınıflarda düzenlenen eğitim durumlarının programın temel yaklaşımına uygun olmadığı, öğretmenlerin, ünitenin işleniş sürecinde ünitenin doğrudan verilecek beceri (sosyal katılım becerisi) ve değerine (hak ve özgürlüklere saygı), program kavramlarına yeterince yer vermedikleri olmuştur. Bu sonuç da çalışmamızda ulaşılan, yalnızca kitaptaki etkinlikleri yaptıkları için öğrencilerin söz konusu becerilerini geliştirmede katkı sağlayamadıkları inancında olan öğretmenlerin görüşünü desteklemektedir.

İnsan Haklarına ve Demokrasi İlkelerine Saygı Duyma Becerisi İle İlgili Sonuçlar ve Tartışma

Öğrencilerin insan haklarına ve demokrasi ilkelerine saygı duyma durumlarıyla ilgili olarak öğretmenlerin çoğu, öğrencilere bu anlayışı kazandırabildiklerini düşünmektedirler.

Öğrencilere insan hakları öğretilirken öncelikle “insan olma”nın insanın görünen diğer özelliklerinin hepsinden önce geldiği vurgulanmalı, insan olma bilinci kazandırılmalıdır. İnsanların elinde olmaksızın sahip olduğu soy, renk, cinsiyet, dil, köken gibi unsurlardan dolayı ayrıma tabii tutulmaması, herkesin hak ve özgürlükler yönünden eşit olması gerektiği öğretilmelidir (Büyükkaragöz, 2001).

İnsan haklarına saygı, hoşgörü ve barış, demokratik toplumun temelini oluşturmaktadır. Bu kültürün nesilden nesile aktarılabilmesi için çocukların bu değerler sistemi ile donatılan yurttaşlar olarak yetişmesi gerekmektedir (Özdemir Uluç, 2013). Başaran (2006) çalışmasında, öğrencilerin topluluk halinde yaşayan insanların sevgi, saygı ve anlayış duyguları içinde işbirliği yapıp, birbirlerinin görüş ve düşüncelerine saygı göstermeleri gerektiği düşüncelerini benimsedikleri sonucuna ulaşmıştır. Aynı çalışmada öğretmenlerin öğrencileri, temel hak ve özgürlüklerini bilen ve insan haklarına saygı anlayışına sahip olma açısından kısmen yeterli gördükleri sonucuna ulaşmıştır.

Çelikkaya (2011) çalışmasında, öğrencilerin bireysel farklılıklara saygılı olabilme; farklı görüş, düşünce, inanç, anlayış ve kültürel değerleri hoşgörü ile karşılayabilme becerisini kısmen kazandıkları sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç da bizim çalışmamızdan elde edilen öğrencilerin çoğunluğunun insan hakları ve demokrasi ilkelerine saygı duyduğu sonucuyla benzerlik göstermektedir.

Yılmaz (2013) çalışmasında, ortaokul 8. sınıf öğrencilerinin vatandaşlık eğitiminde sık kullanılan sorumluluk, hak, eşitlik, vatandaşlık ve egemenlik kavramlarına ilişkin algılarını ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmada öğrencilerin eşitlik kavramını insanlar arasında ayrımcılık yapılmaksızın herkese adil muamele edilmesi olarak algıladıkları açıklamalarında din, dil, ırk vb farklılıklara bakmaksızın toplumdaki her bireyin eşit hakka sahip olması gerektiğini vurguladıkları, bazı öğrencilerin hak, eşitlik, özgürlük kavramlarını birbirine karıştırdıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar da bizim çalışmamızdan elde edilen, öğrencilerin çoğunluğunun insanların farklı din, inanış ya da görüşlerine saygılı oldukları sonucuyla ortak noktalar içermektedir.

Ders, çalışma ve öğretmen kılavuz kitaplarında ve dersin işleniş süresince insan hakları ve demokrasi ilkelerine yer verilmiş olması öğrencilerin okulda öğrendiklerini yaşama aktarmalarına yeterli olmamaktadır. Bu duruma öğrencilerin yaşadıkları sosyal çevre şartları, öğrencilerin aile

yapıları gerekçe gösterilebilir. Coşkun (2007) yüksek lisans tezinde, mevcut program bireye günlük yaşam becerilerini kazandırma boyutunda genelde başarılı bulunmuş ama düşük gelir seviyeli devlet okulu katılımcıları bireyin, kişisel ve içerisinde yaşanan toplumun ihtiyaçlarından soyutlanamayacağını belirtmiş ve bulunulan çevre şartlarının bu hedefi gerçekleştirme güçlüğüne dikkat çekilmiştir.

Ünal (2011) çalışmasında, öğrencilerin “Demokrasinin Serüveni” ünitesinin “*Demokratik yönetimlerde yaşama hakkı, kişi dokunulmazlığı hakkı, din ve vicdan özgürlüğü ile düşünce özgürlüğüne sahip olunması gerektiğini savunur*” kazanımını çok az düzeyde edindikleri sonucuna ulaşmıştır. Ünal’ın çalışmasından elde edilen sonuçlar, bizim çalışmamızdan elde edilen sonuçlarla kazanımın çok az düzeyde elde edilmiş olması bakımından farklılık gösterir. Bu duruma öğrencilerin yaşadıkları sosyal çevrelerin farklı olması gerekçe gösterilebilir.

Çalışmadan elde edilen sonuçları özetleyecek olursak sosyal katılım becerisine ait alt becerilerden;

- Etkinliklere katılma becerisiyle ilgili olarak; öğretmenler genel olarak öğrencilerin isteklerini arttırdıklarını düşünmektedirler.
- Yapılan etkinliklerde tek başına çalışma becerisi ile ilgili olarak; öğretmenlerin çoğu bu hususta etkili olamadıklarını ifade etmişlerdir.
- Sivil toplum kuruluşlarına yardımcı olma becerisi ile ilgili olarak; öğretmenler geçmişteki konular aracılığıyla olumlu algı oluşturabildiklerini ifade etmişlerdir.
- Toplumsal sorunlarla ilgilenme becerisiyle ilgili olarak; öğretmenlerin çoğu öğrencilere bu becerileri kazandırabildiklerini ifade etmişlerdir.
- Toplumsal konularda sorumluluk alma becerisi ile ilgili olarak; öğretmenlerin çoğu öğrencilere bu beceriyi kazandıramadıklarını düşünmektedirler.
- Toplumu ilgilendiren konularda grup oluşturma becerisi ile ilgili olarak; öğretmenlerin çoğu öğrencilere bu beceriyi kazandıramadıklarını ifade etmişlerdir.
- Bir grupla işbirliği içinde çalışma becerisi ile ilgili olarak; öğretmenlerin yarısı bu beceriyi kazandırabildiklerini ifade etmiştir.
- İnsan haklarına ve demokrasi ilkelerine saygı duyma becerisi ile ilgili olarak; öğretmenlerin çoğu öğrencilere bu beceriyi kazandırdıklarını ifade etmişlerdir.

ÖNERİLER

- Öğrencilerin insan hakları ve demokrasi ilkelerine daha çok saygı duymalarını sağlamak için, oldukça fazla sayıda soyut kavram barındıran “Demokrasinin Serüveni” ünitesinde kavramların somutlaştırılması amacıyla drama yaptırma, video izletme gibi farklı etkinliklerden yararlanılmalıdır.
- Demokrasinin Serüveni” ünitesinin sosyal katılım becerisi kazandırmadaki etkisinin artabilmesi için ünite sadeleştirilmeli, gerekirse içeriğinde değişikliğe gidilmeli ve öğrencilere topluma karşı sorumluluk bilinci oluşturacak etkinliklere daha fazla yer verilmelidir.
- Öğretmenlerle yapılan görüşmelerde, öğretmenler ünite sayısını fazla ve haftalık ders saatini az bulduklarını ifade etmişlerdir. Öğrencilere daha etkili bir Sosyal Bilgiler eğitimi sunabilmek ve bu derste öğrencilerin farklı etkinlikler yapabilmelerine imkân tanıyabilmek için ünite sayısı azaltılmalı, ünitelerdeki konu sayısı azaltılmalı ve buna karşılık haftalık ders saati sayısı artırılmalıdır.

- Öğretmenler “Demokrasinin Serüveni” ünitesinde tartışma, soru-cevap ve anlatım yöntemlerinin dışına çıkmalı, öğrencileri aktif kılacak etkinliklere özellikle de sosyal aktivitelere (yerel toplum çalışmalarından faydalanma, belirli gün ve haftalarda ilgili kurum ve kuruluşları ziyaret etme gibi.) yer vermelidir.
- Öğrencilerin sosyal katılım becerilerini arttırabilmek için yaratıcı düşünme, sorgulama, akıl yürütme, sorun çözme gibi becerileri kazandırmaya yönelik sorular, öğretmen kılavuz kitabında bolca yer almalı, öğrencilerin söz konusu becerileri göstermelerine imkân sağlayacak biçimde yeniden düzenlenmelidir.
- Öğretmenlerin temel kaynak olarak kullandıkları öğretmen kılavuz kitabında öğrenciyi daha fazla aktif hale getirecek farklı öğretim yöntemlerinin kullanılmasına ilişkin örnek uygulamalara yer verilmelidir.
- Öğrenciler için model konumunda olan öğretmenler, gerek ders içinde gerek ders dışında sosyal katılım konusunda özendirici davranışlarda bulunmalıdır.
- Öğrencilerin sosyal katılım becerisi ile ilgili gerçekleştirecekleri faaliyetler için ailelerinin de destekçi olması gerekmektedir. Bu anlamda ailelerle de bilgilendirici toplantılar yapılmalıdır.
- Öğrencilerin sosyal katılımlarını arttırabilmek için, okul öncesinden itibaren, öğrencilere sosyal katılımı teşvik ettirici etkinlikler yaptırılmalıdır.
- Öğrencilerin sosyal katılımlarını arttırmaya yardımcı olmak, okulda aktif olarak faaliyetlerde bulunmalarını ve okulda okul saatleri dışında bolca vakit geçirmelerini sağlamak için okul kültürü oluşturulmalıdır.
- Diğer ünitelerin sosyal katılım becerisine ait tutum, davranış ve becerileri kazandırma durumu incelenmelidir.
- Bu çalışma Kars ilinde yapılmıştır. Öğretmenlerin öğrencilere sosyal katılım becerisi kazandırma durumları başka şehirlerde de araştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akhan, N. E. (2011). Sosyal bilgiler öğretim programında sanat ve estetik. Refik Turan, Ali Murat Sünbül ve Hakan Akdağ. (Ed). *Sosyal bilgiler öğretiminde yeni yaklaşımlar-II* (Birinci Baskı) içinde (s.112-123). Ankara. PegemA Yayıncılık.
- Altınok, A. (2012). *Sosyal katılım faaliyetlerinin 12-14 yaş grubu öğrencilerinin sosyal problemlere olan duyarlılıklarına etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.
- Balcı, A. (2011). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler*. (9. Basım). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Başaran, Z. (2006). *Demokratik yaşamın gelişmesinde sosyal bilgiler dersinin rolü ve önemi*. Yüksek lisans tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Bilgili, A. S. (2009). Geçmişten günümüze sosyal bilgiler ve sosyal bilgiler. Ali Sinan Bilgili. (Ed.) *Sosyal bilgilerin temelleri* (İkinci Baskı) içinde (s. 1-34). Ankara. PegemA Yayıncılık.
- Billig, S. H. (2002). Support for k-12 service-learning practice: A brief review of the research, *Educational Horizons*. Summer 2002, 184-189.

- Büyükkaragöz, S. (2001). *Demokrasi eğitimi*. Ankara: TODAİE yayınları.
- Chan, W. Y., Ou S. and Reynolds A. (2014). Adolescent civic engagement and adult outcomes: an examination among urban racial minorities. *J Youth Adolesc*, 43(11), 1829–1843
- Coşkun, A. (2007). *İlköğretim 4. ve 5. sınıflar sosyal bilgiler programı hakkında öğretmen görüşlerine ilişkin nitel bir çalışma (Ankara İli Örneği)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Başkent Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çelikkaya, T. (2011). Sosyal bilgiler programında yer alan becerilerin kazandırılma düzeyi: Öğretmen görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19 (3), 969-990.
- Çubukçu Z ve Gültekin M. (2006). İlköğretimde öğrencilere kazandırılması gereken sosyal beceriler. *Bilig*, 37, 154-174.
- Denby, R. A. (2008). *The impact of service learning on students' sense of civic responsibility*. Unpublished master's thesis, The University of Western Ontario, London.
- Dönmez, C. (2003). Sosyal bilimler ve sosyal bilgiler. Cemalettin Şahin. (Ed.). *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu sosyal bilgiler* (Birinci Baskı) içinde (s.31-41). Ankara. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Erjem, Y. (20-21 Mayıs 2004). *Katılımcı, etkin ve sorumlu vatandaş yetiştirmede hizmet ederek öğrenme (service learning yöntemi)*, Uluslararası Demokrasi Eğitimi Sempozyumunda sunulmuş bildirisi, Çanakkale.
- Finley, A. (2011). Civic Learning and Democratic Engagements: A Review of the Literature on Civic Engagement in Post-Secondary Education.
- <https://www.aacu.org/sites/default/files/files/crucible/LiteratureReview.pdf> adresinden 02 Nisan 2015'te alınmıştır.
- Flanagan, C. and Levine, P. (2010). Civic Engagement and the Transition to Adulthood, *The Future of Children*, 20(1).
- Hayırsever, F. (2010). *Sosyal bilgiler ders, öğretmen kılavuz ve öğrenci çalışma kitaplarının sosyal bilgiler öğretim programında kazandırılması hedeflenen temel beceriler açısından değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- İslamoğlu, A. H. (2009). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Kabapınar, Y. (2012). *Kuramdan uygulamaya hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Kabapınar, Y. (2014). *Kuramdan uygulamaya sosyal bilgiler öğretimi*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- MEB (2005). *İlköğretim sosyal bilgiler dersi 6-7. sınıflar öğretim programı ve kılavuzu*, Ankara: MEB Yayınları.
- Memişoğlu, H. (2016). Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin sosyal katılıma ilişkin görüşleri. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*.11(19), 621-640.

- Merdan, T. (2008). *İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin öğrencilere demokratik davranış kazandırma yeterlilikleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özdemir Uluç, F. (26-28 Nisan 2013). *İlköğretim Programında Çocuk Hakları Eğitimi*, II. Uluslar Arası Sosyal Bilgiler Eğitimi Sempozyumunda sunulmuş bildiri, Aksaray.
- Robson, C. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri gerçek dünya araştırması* (Çev. Ş. Çinkır ve N. Demirkasımoğlu). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sherrod L. (2009). *Society for Research in Child Development, How Young People Develop Long-Lasting Habits of Civic Engagement: A Conversation on Building a Research Agenda* bildiri kitabı.
- Sönmez V. ve Alacapınar F. G. (2014). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yılmaz, K. (2013). İlköğretim öğrencilerinin vatandaşlık eğitimi ile ilgili temel kavramlara ilişkin algılarının incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28 (1), 453-463.